

Balogh Elemér

Történeti alkotmány a fiatal Bónis György gondolkodásában

Mindig kedves kötelességemnek tartom, hogy tollat ragadjak, ha egy pályatársam számára készülő emlékkönyvbe kapok tanulmányíráásra felkérést. Horváth Attila barátom esetében különös motívum is felbukkan: alkotmánybírói székemben – bizonyos értelemben – ő követett, ő képviselte a magyar jogtörténész „céhet” a testületben. Abban a szakmai közösségben, amely a hatályos alkotmányjog talaján áll és végzi munkáját, de amelynek jogászai gondolkodásából sohasem hiányzott a történeti tapasztalat, tudás és műveltség. A jog intézménytörténetileg beágyazott norma, amelynek mélyebb tartalmi rétegei feltárásához nagy segítséget tud nyújtani egy jogtörténész.

A fiatal kolozsvári professzor ezt írta a törvények és a nemzet lelki alkata közötti kapcsolatáról:

„Törvény és lélek nem állanak olyan messze egymástól, mint első pillanatra vélnők. A törvény, általában a jog, rendszeren valami magasztos, fölöttünk álló hatalomnak tűnik fel előttünk, mely beleszól életünk legbelsőbb ügyeibe is, de lelki szempontokra nem néz. Mert általános rendezésre törekszik, kegyetlenséggel vádoljuk. Pedig ha a jog nem is viselheti külön-külön mindnyájunk gondját, mégis a miénk, nagy összefüggéseiben jellemző a nemzetre, amelynek életét rendezi.”¹

Bónis erős meggyőződése volt, hogy a törvények és jog, amennyiben egy nemzet szuverén alkotásai, úgy tükrözik annak világnézetét, értékrendjét, és ezek a normák hatékonyak is csak ebben az összefüggésben lehetnek.

Az autonóm nemzeti jog gondolata

A kolozsvári egyetem jogtörténeti katedráját frissen elfoglalt tudós a magyar alkotmány és a magyar jog történeti apologetikáját még nem tartotta feladatának, de az első világháború

¹ BÓNIS 1942: 1.

után felborult sok százados magyar jogi és politikai rend stabilizálása terén fontos feladatokat látott, és jogtörténészként felelősségének is tekintette, hogy az idegen jogi hatásoknak a magyar jogi kultúrára gyakorolt erózióját kijelentse és elemzés tárgyává tegye. A jog mint a hatalom eszköze mindig érdekeket jelenít meg, Bónis pedig aggodalommal tekintett a folyamatokra:

„[F]elvethetjük a magyar joggal szemben is: magyar érdekeket szolgál-e? a mi műveltségünk-ből sarjadtál-e? a mi lelkünk-ből származol-e? Fel kell ezt vetnünk azért, mert az utolsó száz évben mintha nem állana fenn lélek és törvény között az a szerves kapcsolat, a mely a magyar múltban fennállott.”²

Bónis már fiatalon világosan látta, hogy a kiegyezés utáni rohamos tempójú fejlődés részeként hazánkba áramlott külhoni (főleg osztrák/német) jog dogmatikailag és részlet-szabályaiban is jóval fejlettebb volt ugyan a hazai jognál, sok tekintetben nagy szükség is volt rá, de mégiscsak idegen volt.³ Nem a magyar jogi kultúra autonóm fejlődésének volt terméke. Az idegen földön kisarjadt jogi megoldások átvétele nagy óvatosságot, megfontoltságot igényelt mindig is. Az idegenből származott jogi szabályok adaptációja egyben a nemzeti alkotmány próbaköve is. A középkorban is számos jogintézmény kopogtatott az ajtónkon, de csak a szuverén nemzeti szokás szűrőjén átjutottak nyertek bebocsátást. Ez a folyamat gyorsult fel nehezen ellenőrizhető mértékben a 19. század második felében.

A középkort kutató jogtörténész számára azok a századok igazodási pontot, mércét is jelentettek. Nemcsak azért, mert a nemzeti szuverenitásunk megkérdőjelezhetetlen, ekként az alkotott és alkalmazott jog evidens módon nemzeti volt, hanem azért is, mert a középkorban a központilag alkotott (királyi) törvények még nem voltak az élet egyed-uralkodó normái. Sőt.

„Mai differenciált életünkben már szinte lehetetlen elképzelni, milyen volt a középkori ember joga. A szokás nemcsak egyenrangú volt a törvénnyel, de azon messze felülemelkedett; a szokást nemcsak a kisszámú királyi bíróságok jelentették ki, hanem nagy vonásaiban a nemzeti köztudatban élt, részleteiben a vármegyék, városi és földesúri székek gyakorlata alakította.”⁴

A szokásjog domináns szerepét azért hangsúlyozza Bónis, mert ez egyfajta kontroll-funkciót is jelentett. A nemzet jogi akarata csak azt a jogot ismerte el, találta – modern

² BÓNIS 1942: 1.

³ Vö. BÓNIS 1934: 43–44.

⁴ BÓNIS 1942: 1.

szóval – alkotmányosnak, amelyet a gyakorlat elfogadott és gyakran századokon át, változatlan formában alkalmazott is.

A magyar jogforrási rendszerben persze fontos helyet kaptak kiemelkedő uralkodók törvényei is. Szent István, Nagy Lajos, Mátyás király távlatos perspektívában megalkotott törvényei erős hatást fejtettek ki a magyar jogra, tartalmukba pedig számos külföldi (főleg egyházjogi) elem is beleszövődött. A szokásjog és a törvény ideális esetben egymást erősítette:

„Werböczy István »Magyarország szokásjogának hármaskönyve« címmel terjeszti javaslatát a király és a rendek elé, s a magyar jogot összefoglaló nagy művében a szokás címe alatt sokszor oldalakon át következnek az idézett törvények. A szokásjogi fejlődés adta meg a magyar jog folytonosságát.”⁵

Bónis György történettudományi hitvallásának egyik kulcsfogalma a folytonosság eszméje a magyar jogban. A folytonosság dialektikus fogalom: egyszerre jelenti a kipróbált értékek és a jó gyakorlat megőrzését, ugyanakkor nem zárkózik el mereven az új értékek befogadása előtt. A magyar alkotmány bő ezeréves történelemben ágyazottsága alapos tanulságok tárháza, amely azonban figyelmes szemléletet és gondos tanulmányozást követel. A fiatal Bónis idézett tanulmányában a nemzeti lélek és a jog fejlődéstörténeti kapcsolatán töpreng:

„[A]mikor a nemzeti jogéletben a szokás az uralkodó, a jog és lélek közt a kapcsolat szorosabb, mint a törvény egyeduralma idején. Innen van a középkor századaiban kialakult régi jogunk *nemzeti jellege*: a maga egészében nem tudjuk más nemzetek jogrendszereihez hasonlítani, sem idegen intézmények által megérteni.”⁶

A magyar történelem, benne a jog történetének nagy vesztesége, hogy a középkorban háborítatlanul fejlődő hazai kultúra majdnem halálos sebet kapott a törökdhódoltság századaiban. A szatmári béke után lassan, de módszeresen újjáépülő ország jogélete, mint a *Planum Tabulare* című döntvénygyűjtemény is mutatja, nagyrészt meg tudott maradni a hagyomány szabta rend talaján. A 18. században azonban már új világrend volt régóta kibontakozóban, az idő pedig egyre nagyobb tempóban haladt előre. Bónis egész életművén végigvonul az a rezignáció, amivel történelmükről gondolkodott:

⁵ BÓNIS 1942: 2.

⁶ BÓNIS 1942: 2.

„[N]ekünk nem adatott meg a fokozatos fejlesztés lehetősége; harcolnunk kellett, amikor szerencsésebb nemzetek békésen kereshették az új szükségletek új útjait. Legjobb szellemeink vezetésével legnagyobb nemzeti mozgalmunk törvényhozása végzett helyre nem hozható pusztítást régi jogunk testében. Az ősiség, úrbériség és a királyi adományrendszer eltörlése korszerűekké, de élő múltunk egy nagy darabjával szegényebbekké tett minket.”⁷

Súlyos szavak ezek, a szinte végzetszerűen bekövetkező, elszenvedni kénytelen változások felismerése (jog)történetünkben, s marad a kérdés: lehetett volna másként is? Ha nem, mi a teendő a jövőre nézve? Mi a jogtörténész felelőssége?

Ezen a ponton szabadjon egy személyes gondolatot, tapasztalati élményemet ide fűznöm. Az egyetem elvégzése után, egészen a mai napig, összesen bő négy esztendő töltem kutató-ösztöndíjasként különböző németországi egyetemeken (Leipzig, Freiburg im Breisgau, München, Jena, Passau, Frankfurt am Main) családommal együtt. Nem csupán a német egyetemi miliőhöz kerültem nagyon közel, hanem feleségemmel és gyermekeimmel (három odakinn született) szervesen beágyazódtunk az ottani társadalmi élet mindennapjaiba. Hazaérve mind erősebb kontúrokat kapott bennem az a meggyőződés, felismerés, hogy mi a leglényegesebb különbség, ami az ottani és a hazai környezet között megállapítható. Úgy fogalmaztam meg a magam számára, hogy Németországban nem tapasztalható az a nálunk nemzeti frusztrációként jelenvaló életérzés, ami egy szóval talán így mondható: *lemaradottság*. Mi magyarok – majdnem mindig – valamiről lemaradottnak érezzük magunkat. Magamat sem vonom ki ez alól. Németországban ez az érzés gyökeresen hiányzik. Ott az emberek, az egyetemi hallgatók, tanárok nem érzik azt, hogy bármiről lelennének maradva. Pedig történelmileg jól tudjuk, hogy Közép-Európa nagyrészt kimaradt a világ gyarmatosító folyamataiból, ekként kimaradt valamiből, amiből a nyugat-európai nemzetek bőségesen profitáltak. Amikor tehát a fiatal Bónis professzor arról ír, hogy a mi nemzeti történelmünk nagy elmaradottságba került a törökdúlás évszázadaiban, majd a 18. századtól lázas sietséggel (jó, ez így talán kicsit túlzás) igyekezett felzárkózni a nyugati nemzetekhez, akkor ezt a diagnózist helyesen állította fel. Magam is ezt a tapasztalati élményt hoztam haza németföldi útjaimról. A nyugati nemzetek – történelemformáló súlya miatt Németország is ide vonható – globálisan is mintaadó szerepet vittek, Európában pedig ez a szerepkörük elvitathatatlan, ezért társadalmuk és annak tagjai életérzésében, kulturális dinamikájában semmi, az elkészettséggel kapcsolatba hozható frusztráció nincs jelen.

A mi magyar (jog)történelmünk azonban egészen más bázison mozgott. A Bónis számára oly kedves középkorban számottevő, főleg strukturális és intézményesült deficit még nem mutatható ki. Gazdasági, társadalmi, egyházi rendszerünk és ezek szerkezete nagyjából

⁷ BÓNIS 1942: 3.

megfelelt a nyugati mintáknak és színvonalnak, az egyházi bíráskodás területén pedig kijelenthetem, hogy nem tartoztunk a perifériához. A legfejlettebb itáliai törvénykezési struktúrát vettük át (a vikáriusi bíróságot), ugyanakkor szuverenitásunk erős bizonyosságként említhető, hogy a római és császári közjegyzők okiratait csak a szentszékek fogadták el közhiteles dokumentumként, királyi bíróságaink nem. Két jelentősebb hiányosság azért említhető: nálunk nem alakult ki az a differenciált hűbérjog, amely tőlünk nyugatra a politikai és jogi kultúra meghatározó rendszerét és normáit adta. A másik tényező, hogy nálunk az írásbeliség a középkor és kora újkor folyamán sohasem érte el azt a szintet, amit például a német területeken megfigyelhetünk. Köln városának levéltára egyedül több középkori dokumentumot őriz, mint a teljes magyarországi D1 és Df állomány. Én ezt azzal magyarázom, hogy a szóbeliség tradíciója és funkciója kielégítően szolgálta a nemzeti talajon kifejlődött és működő jogszolgáltatás fórumait, ezért az írásban való rögzítés szükségessége csak csekélyebb mértékben terjedt el. Az antik Róma és annak hatalmas öröksége pedig, amellyel a germán népek hosszú századokon át szomszédságban éltek, lassan átítatta a germán népek egész kultúráját – leginkább szembeötlő módon az írásbeliség széles körű és mélyreható átvétele formájában. Ez a kapcsolattörténet nálunk teljesen hiányzott.

A nagy áttörést az 1848. évi törvényeink, majd különösen a kiegyezés utáni felgyorsult kodifikáció hozta el. Idegen talajon kifejlődött, mondhatni világszínvonalú osztrák-német jogot implementáltunk, de sietve hozzá kell tennem, hogy az adaptáció a nemzeti jog szemléleti kritikájának erős kontrollja mellett ment végbe. És nem is mindenütt, hiszen a legfontosabb és leghatalmasabb jogterület, a magánjog anyaga egész polgári korunkban nem kapott érvényes és hatályos törvénykönyvi jogforrást.

„Mi lett volna, ha az osztrák elnyomás nem fojtja el csirájában az új magyar jog kibontakozását? Az ilyen kérdések sohasem vezetnek reális feleletekhez. A magyar bíróságok már nem egyszer megbirkóztak megváltozott idők, megújított jogtételek nyújtotta feladatokkal, bizonyára most is hívek maradtak volna az elődök hagyományaihoz.”⁸

Bónis számára a józan magyar jogi gondolkodás és praxis százados hagyománya elég garancia volt arra, hogy szilárd és folytonos megújulásra kész legyen a magyar jogélet.

A történetiségre ágyazott alkotmányos jogfolytonosságot megtartó erőnek, az imponáló jogegységet igazi magyar attribútumnak tartotta Bónis: „A magyar jogász nagy büszkesége, hogy a Kárpátok medencéjében sohasem voltak számottevő külön jogterületek, s még az ország szétdarabolásában is összetartó erőként működött a Hármaskönyv.”⁹

⁸ BÓNIS 1942: 3.

⁹ BÓNIS 1942: 5.

Bónis előszeretettel hagyatkozott Grossschmid Béni gondolataira, amikor a magyar jog sajátosságait, egyediségét értékelte:

„[A] rómain és angolon kívül alig van még egy államiság, mely annyira nemzeties és a nemzeti jellemmel annyira bensőleg egybeforrt s oly jellegzetesen kidomborodó köz- és magánjogi intézményvilágot volna képes felmutatni, mint a mi '48 előtti államrendszerünk. [...] Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy a régi magyar állam- és intézményalkotás az intézményi individualitás – *proprium ius* – bizonyos fokát tükrözi vissza, minőt nem akármely nemzet képes felmutatni.”¹⁰

Maga így összegzi gondolatait: „Az átvett intézmények és szabályok akkor válnak magyarokká, ha illenek a mindenkori magyar társadalom állapotához és a mindenkori magyar észjárás elveihez.”¹¹ Ehhez nincs mit hozzátenni.

A magyar történeti alkotmány

Bónis számára az alkotmány magyarságjellege alapkérdés, álláspontja szerint pedig ebben a történetiséggel való szakadatlan kapcsolat a legfőbb indikátor: „Alkotmányunk magyarságának próbaköve [...] : mennyi kapcsolata van multunk hagyományaival, tehát mennyire igazán *történeti*.”¹² Történelmünk a maga teljességében építette fel az alkotmányt: „Mi úgy érezzük, hogy alkotmányunkat nem valamely faji szellem állandó tulajdonságai teszik magyarrá, hanem multunk küzdelmei kovácsolták azzá, s annyiban a sajátunk, amennyiben nehéz és viszontagságos magyar századok hagyatéka.”¹³

Ebben a fiatalkori remekművében Bónis sorra veszi az imént említett hagyatékot. A legfontosabb pillér az *erős királyi hatalom* megléte, méghozzá a kezdetektől. A magyar államiság kezdeti századait a keresztény kultúrába oltott, de még a sztyeppevilágból magunkkal hozott eszme és gyakorlat, sajátosan családinak nevezhető karakter jellemezte:

„Ezt a kort a király személyének kiemelkedő szerepe jellemzi. Az állam szerkezete a királytól függő népelemeken épül fel. Nem az újkori alattvaló, vagy a modern állampolgár képzeze illik ebbe a néhány évszázadba, hanem valami melegebb, személyszerűbb kapcsolat. A püspökök, ispánok, külföldről jött előkelő vitézek, de a közrendű harcosok, sőt a szabadságot nélkülöző szolgák is a király hívei, sőt családtagjai. Ezt a nagy közösséget, mely a későbbi állam feladatait

¹⁰ GROSSCHMID 1901: 552.

¹¹ BÓNIS 1942: 11.

¹² BÓNIS 1944: 333.

¹³ BÓNIS 1944: 333–334.

látja el, már az Intelmek a király palotájának, tehát házanépének, az oklevelek nyelve pedig királyi háznak, vagy *familiának* nevezi.”¹⁴

Ez a kor, nagyjából az Árpádok századai, az úgynevezett személyes királyság kora.

A szinte monolit hatalmi konstrukciót a 13. századtól lassan felváltotta a rendi struktúrák kialakulása. A közhatalom szerkezeti változása európai folyamatokhoz illeszkedő jelenség, a hatalom pluralizálódása nálunk is bekövetkezett, aminek azonban ára volt: „mihelyt valamelyik osztály szabadságot kap, csökken a hatalom: a *libertas* növekedése a *potestas* fogyatkozása is.”¹⁵ A magyar középkor végén, Mátyás király idején létrejött a rendi állam, amelyben az erős uralkodói akarat érvényesülése mellett is, egyre inkább a hivatszerűen működő intézmények veszik át a közügyek intézését, a régi királyi szimbólumok pedig immár a rendi országot (*regnum*) jelentik. Werbőczy István a korszak legvégén megalkotott hatalmas művében államtani gondolatokat, tételeket is megfogalmazott; így rögzítette a király és a rendek egymásra utalt hatalmi dualizmusát: királlyá csak a nemesség, nemessé csak a király tehet. Ez is a történelmi magyar alkotmány egyik pillére volt hosszú századokon át.

A francia forradalom történéseivel elválaszthatatlan kapcsolatban álló 19. századi eszmék és gyakorlat már az alkotmányosan korlátozott királyi hatalom. Az uralkodó személyében még felelőtlen, de minden közjogi aktusa miniszteri ellenjegyzéshez kötött (*rex regnat, sed non gubernat*): a miniszterek politikai és főleg jogi felelőssége pedig már a népképviselői parlamentek, esetünkben: az országgyűlés irányában áll fenn. Újabb gyökeres fordulat állott be az első világháborút követő években: „Az 1920. évi I. tc. immár nyíltan megvallotta, hogy az állami szuverénitás egyedül a nemzetgyűlést illeti, s ez külsőleg is megnyilatkozott a kormányzónak a törvények kihirdetésére (nem szentesítésére!) vonatkozó köteletségében.”¹⁶ Egyes monarchikus jogokat (főkegyúri jog, nemesítés) a kormányzó egyáltalán nem gyakorolhatott. A Horthy Miklós személyében megtestesült kormányzói *status* közjogi hangulatában sokat megőrzött az egykori monarchikus eszméből, hiszen a kormányzó felismerte, az ország pedig elfogadta, hogy a királyság eszméjének erős nemzetmegtartó ereje van.

Bónis György 1944-ben még úgy látta, úgy hitte, hogy az ország monarchikus tradíciója elég erős ahhoz, hogy a jövőben is szolgálhassa a nemzet alkotmányos rendjét: „a magyar alkotmánytörténetben megnyilatkozó erős ragaszkodás a király személyéhez és a királyság intézményéhez arra enged következtetni, hogy a logikailag következő utolsó lépést jogunk aligha fogja megtenni, hanem inkább megerősíti az államfőnek egykor oly

¹⁴ BÓNIS 1944: 334.

¹⁵ BÓNIS 1944: 335.

¹⁶ BÓNIS 1944: 337.

dicsőséges státusát.”¹⁷ Tudjuk, a mi történelmünk nem ennek a víziónak a jegyében alakult. Hiába volt a magyar apostoli királyság Európa egyik legszilárdabb monarchiája, ahol fel sem merülhetett, hogy az aktuális politikai erők perbe fogják, elítéljék és kivégezzék az uralkodót (Anglia, Franciaország), a jogi realitásnak egészen új utakat kellett keresnie. Muníciót azonban a magyar alkotmánytörténelem bőségesen felhalmozott – máig meríthetünk belőle.

Irodalom- és forrásjegyzék

- BÓNIS György (1934): *A magyar Büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest: Sárkány-Nyomda.
- BÓNIS György (1942): *Magyar törvény – magyar lélek*. Különlenyomat a Hitel 1942. októberi számából. Kolozsvár: szerzői magánkiadás.
- BÓNIS György (1944): A történeti alkotmány. *Hitel*, 9(6), 333–346. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/HitelKolozsvar_1944/?query=22&pg=298&layout=s
- GROSSCHMID Béni (1901): A fordító törvénycsinálás kritikája. In *Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok: főként az öröklési, kereskedelmi és a családi jog köréből: a „Magyar Igazságügy”-ben és másutt megjelent, továbbá némely kéziratban maradt dolgozatok gyűjteménye*. 1. kötet. Budapest: Politzer.

¹⁷ BÓNIS 1944: 338.